

Umetnička organizacija, kuda.org

**Transkript razgovora sa Božidarom Mandićem – komuna Porodica bistrih potoka
Rudnik, Srbija, 2019.**

Od prve komune do komune u prirodi

Božidar Mandić: Već 49 godina živim u raznim oblicima komune i mislim da je komuna jedan od najintenzivnijih, najlepših oblika ljudske egzistencije. Naravno, i najteža i najlepša. Taj koren jeste prisutan već 70-tih u Novom Sadu u jednoj avangardnoj atmosferi i grupi koja se prvo desila oko *Tribine mladih*. Ja ću samo nabrojati neke ljude, to su Slobodan Tišma, Miroslav Mandić, Peđa Vranješević, Mirko Radojičić, Slavko Bogdanović, Čeda Drča, Ana Raković, i još 15-ak ljudi. Tu smo zasnovali jednu komunitarnu psihologiju, iz koje je nikla umetnost koja je bila dosta proganjana kasnije, znači bila je pod hajkom, tako da od četrnestak ljudi, osam je bilo osuđeno. Neki su išli u zatvor, neki su bili uslovno osuđeni. U svakom slučaju jedna teška konsekvencija, koja je inicirala to da smo negde 1972. iz umetnosti stvorili komunu, ili jedan život koji smo nazvali intima.

Iz tog javnog delovanja u prostoru, sada *Kulturnog centra*, onda *Tribine mladih*, zakupili smo jedan dom koji se zove *Teslina 18*, i to je sada kulturna tačka, jer je poimana kao kuća u kojoj su se događali razni oblici življenja, alternativni, avangardni, i gde je ta grupa koja je javno delovala kasnije prešla. Tako da u toj kući, živeli su ovi ljudi koje sam nabrojao, plus tu je bio Laslo Kerekeš, slikari, tu se odigravao jedan sasvim drugačiji život. Pošto je to pored Futoškog parka, veliki deo vremena mi smo živeli u Futoškom parku, igrali fudbal, tako da kažem, krili svoje estetske stavove i čekali prijatelje da se vrate iz zatvora, i da onda pokušamo da nađemo kuću u prirodi, i da zasnujemo neku vrstu trećeg fronta, jer smo shvatili da sedamdesete su nudile dva jako izrazita aspekta. Jedan je terorizam, a drugi je birokratizam. Kao pesnici, mi umetnici nismo mogli da prihvatimo ni jedan od ta dva, nego treći put, a to je odlazak u prirodu. Tada smo i počeli da tražimo kuću. Od 72. do 77. mi aktivno tražimo kuću, prvo po Vojvodini, Istri, Bosni, i na kraju dolazimo u Srbiju. Ja ovde pronalazim, posle jedno 250 napuštenih kuća, na planini Rudnik jedan predivan dom, za koji sam odmah osetio srcem, pod broj jedan, da je ovo moj dom, da kuća pomalo liči na mene portretalno. Ovde sam evo već 43 godine. Tako je nastala *Porodica bistrih potoka*, znači jedno novo iskustvo.

Inicijacija komune i faze razvoja

Božidar Mandić: Situacija u Novom Sadu; mi smo svi jako razgovarali, niko nije hteo da se bavi više javnom umetnošću. Svi smo bili u nekoj vrsti apstinencije i otpora prema javnoj umetnosti. Imali smo mi puno komunitarnih sastanaka, tražili smo kuću. Slobodan Tišma i Čeda Drča su bili zaduženi za Vojvodinu, i obišli su preko 200 napuštenih salaša. Čak je jedan u Bajši bio jako intrigantan, dve godine smo odlazili, hteli smo da kupimo. Bio je neki Vikonja, koji nije hteo da nam proda. Te hoće, te neće... Tišma mu se uvek obraćao, *gospodine Vi-konj*, nije rekao Vikonja, hoćete li da prodate... šalili smo se. A onda smo išli u Istru, žena Brajla i ja. Ana Raković-Drča, ona je bila za Bosnu, Mirko Radojičić i ja i Brajla smo išli po Bosni i tražili. Tek na kraju smo počeli Srbiju da lociramo i da tražimo. Ovde smo godinu dana Dušan Belić i ja tragali za kućama. Našli smo puno napuštenih kuća. U ovom trenutku imamo podatak da ima preko 70000 napuštenih kuća, to znači skoro pola miliona bi moglo da se useli da ne gradi, da živi idilično i poetično. Kad smo došli u ovaj dom ovde, meni se odmah dopao i za dva dana smo kupili kuću. To je dom koji ima pet zgrada, jedna kuća koja je napravljena 68., znači u vreme revolucije, kad sam i ja poverovao da svet može biti bolji. Ovo je čatmara, zemljana, kamena kuća, drvena, ciglena kuća, sve je od organskih materijala i deluje nekako kao pet organa. Sad, to je lepo. Niko od tih starih prijatelja iz Novog Sada nije došao sa nama da živi.

Pridružila nam se Marija Blagojević, jedna jako zanimljiva filmska rediteljka i ezoteričarka, Dušan Belić, sociolog, i Lučka Rojec iz Slovenije, sa dvoje dece, Elionom i Gregorom. I tu smo bili Brajla i ja i Ista, posle su se rodili još Aja i Sun.

Ali eto, mi smo započeli jednu idilu komune, pokušaj zajedničkog življenja. Volim da kažem da je komuna zajednička ljubav ili jebanje, dvoje ili više koji se vole. Zasnovali smo slobodnu komunu, bez interesa, ne-religioznu. Recimo, sad imaš ekonomske komune, imaš umetničke. Mi smo slobodnu, u kojoj smo tragali za susenzibilitetom, da ga ljudi koji ovde žive stvore. Zasnovali smo to jedno novo iskustvo, a to znači krenuti od početka. Ne znati ništa, ni šta je životinja, ni šta je trava, ni šta je bašta, nego jednostavno, kao da smo spuštteni iz kosmosa. Osećanje je bilo pre svega istraživačko, eksperimentalno, sa jednim intuitivnim osećajem da mlad čovek može da učini sve. Bio je prvi maj 77. kad smo došli, trajemo već preko četiri decenije, u jednom novom obliku komunitarnog aspekta. A to znači da smo ovde zasnovali autohtonu ekonomiju, shvatili smo da novac je beznačajan, da se egzistencijalno može živeti rasterećeno, a ne pod egzistencijalnim strahovima. Zasnovali smo jednu atmosferu otvorenog doma, jaka afirmacija prema filozofiji, zemlji, umetnosti i skromnoj ekonomiji. Imali smo svoju baštu, kravu, kokoške, ovce, pčele, i mogli smo da živimo bez novca. Često navodim primer, ako bi nam neko i dao novac, mi bismo ga stavili u krevet ispod dušeka. Kad bi smo ga uzeli da kupimo ulje ili šećer, taj novac bi bio sav plesniv. Znači, vrlo retko.

U svakom slučaju, *Porodica bistirih potoka* je već istorija, čak možda i mali realni mit, jer izdržati 43 godine sa takvim alternativnim stavovima, nezavisnim - nepripadati nikom. Iza tebe ne stoji ni država, ni policija, ni crkva, ni esnaf. Jedan je primer i paradigma, kako pojedinac ima mogućnosti da nešto predloži u ovom svetu, a da se ne zastraši, uslovno rečeno, psihologije mase, a to je da svi moraju živeti na jedan sličan način; nego da postoje ekskluziviteti, da postoji autentičnost. To je estetska inspiracija koja mene još jako drži posle 43 godine.

Puno smo razgovarali, dogovarali se i držali da imamo neki ethos prema tome. Tako da recimo, uveče bismo planirali šta ćemo sutra uraditi; treba nahraniti kozu, treba pomusti kravu, treba obraditi baštu, treba zakrpiti kuću, okrečiti itd. Ali to su bili lepi komunitarni sastanci. Gotovo uvek komuna prve godine dosta lepo funkcioniše. To je jedna zaljubljenost jednih u druge, zanos, jako se deremo, druga godina bude malo teža, jer dolazi do te tenzije, pa čisto i do tih ljubavih seksualnih preplitanja, dođe do novih grčeva, do novih trauma. U svakom slučaju, za mene je to bilo lepo, to je jedna otvorenost u kojoj smo uveče razgovarali šta ćemo sutra raditi, a ujutru dodatno *dokreiravali*. Kad nas je petoro, šestoro, osmoro, toliko nas je bilo otprilike u komuni, to sve jako lepo funkcionisalo. I naravno, u večernjim satima imali smo kritičke sastanke, čak kritička stolica se zvalo; sedneš i kritikuješ. Nije bilo lepo što si mi rekao danas, *dodaj mi čašu vode*, mogao si, *molim te dodaj mi čašu vode*. Učili smo o toj pažljivosti, posluhivnosti. Jedan međudnos sa ljudima koji žive se jako može razvijati. Svi vrlo brzo primetimo ko je sebičan, ko je nekorektan, i to se akcentuje. Oni ljudi koji nemaju davajuću energiju unutar samog središta komune, vrlo brzo i odlaze. Ono što je osnovno, to je istorija Porodice bistirih potoka. Puno faza, intenzivna komuna, zatim porodična komuna, na kraju ja ostajem u monokulturnom životu. U ovom trenutku ja živim efemerne komune. Ljudi dolaze, odlaze, s tim što jedan mladić odlazi-dolazi, već sedam godina tako živi uz mene, ali to su sad efemerni oblici. Ali ja i dalje u sebi zadržavam taj jedan duh.

O dinamikama u komuni

Božidar Mandić: U komunama ima i jako puno sukoba, tako da smo mi svako veče imali kritičke sastanke; ko je koga povredio. Recimo, kad živiš duže sa nekim, dovoljno je da prođeš na pola metra

pa da te već zaboli, jer dođe do trenja aura. Znači, aure ne mogu da izdrže taj jedan kolektivan, intenzivan odnos. Međutim, ja mislim da je komuna nešto što je prelepo, zato što se u njoj identitet brzo razvije. U komuni nema laži. U društvu može da bude laž, u porodici može, pojedinac može da laže, ali u komuni nema laži. Zbog toga je taj moj odnos i dan danas prema komuni, nešto najprijetnije. Posle ove grupe ljudi došli su Mirko Novković, pa je onda došao Zoka Zdravković, itd. Dolazili su ljudi, odlazili, da bi posle stupili u porodičnu komunu u kojoj smo Brajla i ja bili glavni; a ko dođe je gost. Neko bi bio i pola godine sa nama, ali više to nije bila tako intenzivna komuna, jer ta intenzivna komuna koja je prelepa - a mi smo svi spavali u jednoj sobi, sve delili, znači nije bilo separacije itd- mnogo je lepa, i identitet to teško može da izdrži. Tako da kultno neko osećanje i atribucija komune je živeti nadidentitet. Moraš da imaš 400% više energije da bi asemblirao, da bi bio tolerantan, da bi povezao, da bi mogao da donosiš živa i dobra rešenja. Tako da, komuna je za mene i dan danas impresija. Sve komune su efemerne. Te lepote intenziteta je jako teško izdržati, ljudi ipak radije žive u konvenciji. Eto ja trajem dugo i već pedeset godina skoro ne napuštam tu ideju o zajedničkom, o zajedništvu; živeti zajedno, u kojoj je na neki način osnovna deviza - uvek prvo činim za tebe. Tako da je ovo prosto jedna mala agora, gde dolaze obični ljudi, intelektualci, ubogi, nesretni, radosni ljudi. Jedan otvoren dom u kojem svako može da pronade svoje mesto, ako je slobodan i nije agresivan. Ovde je ključna reč zagrljajnost, već od prvog dana. Grlili smo se, voleli ljude, igrali se. I to je velika razlika između *Šempasa* i nas. Nikad nikog nismo ništa učili, a da budem iskren, od nikog nismo ni učili.

Motivi i uvidi

Božidar Mandić: Ja proizilazim iz umetnosti, došao sam ovde u prirodu tj, u šumu da živim. Nisam došao na selo, nisam etno kultura, ja sam čovek avangardnih pogleda, i mislim da smo bar neke stvari malo anticipirali, ranije od socioloških refleksija. U svakom slučaju, neki rezime mog života, pošto sam proveo razne faze, jeste da se sad vraćam umetnosti i iznosim to jedno iskustvo koje je osobenog, autentičnog karaktera. Živite sa biljkama, živite sa vodopadom, živite sa planinom, sa vetrom; to su sasvim drugačija znanja od socijalno-psihološko određenog čoveka. Tako da ja što više to iznosim kroz umetnost, i u tom smislu *Porodica bistirih potoka* je živa skulptura moderne umetnosti. Kad kopam, kad imam motiku, to je umetničko delo. Kad nameštam krevete ljudima koji spavaju, to je umetnost. Kad čistim patos u galeriji, to je posvećeno esteticu, razmišljanju o umetnosti. I naravno, ja se bavim jednom i specifičnom umetnošću, pošto i pišem, igram pozorišne predstave. Likovni istraživač sam, bavim se jednom umetnošću koja proizilazi iz ovog mog sveta. Tako da ja u ovom trenutku, pošto se borim protiv nekrofilске determinacije, koja traje već nekih 40-50 godina, upravo jeste, da sve što radim, radim za bios. Za biofilsku angažovanost, borba za život i kroz umetnost, i borba života za umetnost. Tako da eto, mislim da sam pronašao neku simbiozu, jedan amalgam koji upravo neguje jedno drugo, jer u ovom trenutku jedno od najvećih pitanja je to - opstanak planete, opstanak civilizacije, i to je moje angažovano umetničko pitanje, na koje dajem odgovor - vratite se prirodi, vratite se duši, vratite se hrabrosti, vratite se riziku. Pogotovu danas, kad vidimo narcističku epohu, komunitarizam je za mene predlog kako da se suprotstavim prenajezdnoj nekontrolisanoj psihologiji egocentrizma, i uslovno rečeno, neodgovornosti prema drugome i uzimanja samo za sebe. Kao da si samojed neki, nemaš osećaj. Tako da, komunicentizam je za mene danas relevantna opozicija.

Inspiracije i primeri

Božidar Mandić: Marko Pogačnik je jedan predivan čovek. Upoznali smo se već u Novom Sadu 70-te, oni su imali svoju akciju, grupu *OHO*. Već tada smo počeli zajedničke razgovore da treba otići u prirodu. Marko je otišao 72. u Šempas. Posetio sm ga i on je moja velika impresija. Ali, kako volim da

kažem, na mene je najviše uticala grupa *KOD*. Bio sam njihov aktivni posmatrač, učestvovao uz njih, čak imao neke svoje umetničke predloge. To je stvaranje susenzibiliteta koji nadjačava normalne individualne procese, i to je ono što je mene uzbudilo. Bila je još jedna jako velika komuna Adama Franka, to je u Rokavcima, jedna malo drugačija komuna od naših umetničkih. Oni, to su bila tri sociološka para, isto su lepo šest godina živeli; i oni su bili kod nas i ja sam bio kod njih. Čak smo imali i jedno javno predavanje u SKC-u o komunama. Posle *Porodice bistirih potoka* ima dosta malih komuna. Jedna od njih je na Fruškoj gori, to je Radovan Vlahović. Onda, to je *Sunčani salaš* kraj Subotice, devet godina već, Laslo i Milica, predivna antropozofska komuna i predivni ljudi. To je *Baštara* u Ljuboviji, Peđa Đolović, koji je tri - četiri godine živeo u komuni. To je sada *Bostava* u Zaječaru, dvadest i nešto godina žive zajedno I ima ih dvoje-troje. To je desetak komuna između Ljiga i Gornjeg Milanovca, *Katarinina komuna*... ima nas, mislim. Ima i na Staroj planini, ali njih ne poznajem. U svakom slučaju javljaju se potencijali da mladi beže iz grada, još uvek u malim dimenzijama. U Evropi je to mnogo strukturalnije, u Nemačkoj već sada sedam posto živi protiv sistema. U Španiji ima 2000 komuna, u Francuskoj ima petnest velikih komuna. *Longo Mai*, to je velika šesdestosmaška komuna, možda ste i čuli.

Spoljne relacije i refleksije

Božidar Mandić: Nije nemoguće, da se to kao Gogoljev šinjel pojavilo - da smo mi ipak zagrlili i komune druge, i da se širi ideja i da se priča. Čak ne znam, nas ima jako puno u medijima, ja tog nisam ni svestan. Širi se isto kroz govornu kulturu - eto žive ljudi. Dođu ponekad ljudi, kažu da - nisam bio kod vas pre 25 godina ubio bih se... Da li me razumete? To je neki indirektni, možda atmosferalni uticaj.

Jako smo puno poštom komunicirali. Moja deca su išla u školu i nedeljno bi donosila pet, šest, sedam pisama. Puno smo se dopisivali, dobio sam 3700 pisama za prvih 30 godina, recimo. Sigurno da smo mi ostvarili san mnogih. U početku je to bilo jasnije i bili smo nekako vrednovaniji. Sada, je to nova politika, ignorisanje, minorizovanje, tako da sada društvo, establišment, prosto da kažem, minorizuje ono što smo uradili.

U institucije donosim neinstitucionalna znanja i to je mislim dobra simbioza. Jer institucionalno je dosadno, a neinstitucionalno van institucije je anemično. Tako da sigurno da sam ja došao do jedne kulture, monaškog i plauzabilnog delovanja. Ovde živim kao monah koji gnostički prima znanja, znači intuitivno, neposredno i onda ih iznosim u plauzabilni svet i to preko velikih medija. Bio sam kolumnista *Danas-a*, *Politike*, *Radio Beograda*, igram u *Narodnom pozorištu* i mislim da je to dobra simbioza i most. Znači, ne-ovisnost da ti budeš prihvaćen tamo, nego da kažeš, da možeš da spojiš suprotno, a da na neki način ostaneš integralan.

Počeli su da grade put i to je stvarno bio jedan od najtežih udaraca na *Porodicu*, jer je došla civilizacija. Mi smo bili potpuno izolovani. Ovde je, recimo, jednom u tri meseca dolazila jedna plastična kesa. Sad dolazi dnevno deset kesa. Znači, civilizacija je usisavajuća eskalacija. To je nešto novo uopšte u kapitalističkom establišmentskom napadu. Znači, usisavaju. U tom smislu, to je bio veliki udarac za mene. Pet godina nismo dozvolili da prođe put. To je bila velika borba i jedan primer da pojedinci mogu da daju otpor korporacijama, državnim institucijama, ministrima, lažnim zakonima, itd. Međutim, put je ipak prošao, jer mnogo su jači i to je bio trenutak u kome sam ja nešto naučio, a to ide i sa godinama - da sve ono što te polomi, ti moraš da popraviš. Kada se to desilo, to je bila velika rana *Porodice bistirih potoka*. Onda sam shvatio, moram da reziliram to. To je jedna od reči koja je jako važna u 21. veku, ne samo za mene nego za psiho filozofiju - *rezilirati, popraviti*.

Eksterne forme izražavanja

Božidar Mandić: Ovde se kondenzovalo jedno iskustvo koje je samo od sebe tražilo da se izvalorizuje, recimo u vidu kratkih pesama. Tako da sam prvo pisao kratke pesme i nastala je knjiga *Reči iz šume*. Posle je to postao još stalniji posao. Pojavila se potreba da one neke elemente koje vidimo u prirodi, pretvorimo u eksponate. Znači, balega, kamen, drvo, koji su me jako uzbudili estetski. A onda, zbog življenja u komuni, mi smo shvatili da mi već jesmo pozorište; i gde god da se pojavimo, to već jeste teatarska predstava. Tako da recimo, teatar na kome sam puno radio, postoji i moja knjiga i tekstovi, kako dolazim do ekspresije. To je to što mladi rade u bašti, peru sudove, nose kamenje iz potoka i tako dolaze do glumačke ekspresije. To je sigurno jedna jedinstvena tehnika koja i nije tehnika, jer ne postoji. Ali se stvara kolektivni senzibilitet u kome mi možemo brzo da reagujemo na sceni. Tako da ono što nam svi kažu, neki nas hvale, neki nas pljuju, ali svi kažu - oseti se da se vi na sceni volite. Mi smo komunitarnu psihologiju preneli u pozorište i tu se ona najviše i zadržava. Moram da kažem da moji akteri i ja, gotovo koitus doživljavamo praveći predstavu, ili igrajući. To je pre svega ekstazis, nije nikako utilitarni čin, ili čin da bi bio priznat, nagrađen, da esnaf valorizuje. Nego, da stvorimo pozorište koje predstavlja naše identitete, koje nema nikakve tehničke uslovnosti, nego jednostavno, telom, rečima, krikom, umom želimo da vratimo pozorište u čoveka. Tako da sam jako radostan da smo uvek u pozorište doneli taj kolektivni krik, koji se pretvara u teatarsku, scensku estetiku i koji je pod velikim znakom pitanja, za mene lično, jer još nisam video ni jednu svoju predstavu. Mi imamo unutrašnju logiku i to nam je najvažnije. Da se radujemo dok igramo, to je unutrašnja logika. Ali, naravno da verujemo u svoj teatar, i znam da je sigurno različit od svih klasičnih, to sigurno. Ali različit je i od svih alternativnih i avangardnih. Eto, pronalazim razna rešenja, dugo trajem. Moraju da postoje i različite izvedbe koje se tiču uzdaha i izdaha. Ovde živim veoma dugo, skoro nisam ni izlazio, i onda dođe trenutak kad imaš potrebu da izneseš to; ako ne - ugušiš se od lepote. Da, ljudi ne znaju šta je *solve e coagula*.

Stav kontinuiteta

Božidar Mandić: Sad sam već u rezimentnoj fazi i života. Četrdeset tri godine, to je dug put. Recimo, Henri David Toro je živio dve godine u šumi pa je napravio kultnu knjigu *Valden*. Ja živim ovde 43 godine i moj neki intencijus je da što više iscedim to iskustvo koje sam proživeo. Da što više napišem knjiga, još pozorišnih predstava, da napravimo izložbi i da još gostim ovde ljude, u meri u kojoj mogu, jer sad sam ja i malo stariji pa redukujem. Ali, ne odustajem od ta neka dva - tri koncepta koja sam malopre nabrojao, a to je da iscedimo iskustvo koje je ekskluzivno - znači živeti u šumi, živeti u suprotnosti od sistema, civilizacije, itd, iznositi to kroz umetnička dela. Eto, zato između ostalog - živa skulptura moderne umetnosti.

Da život nije nikad sasušen; i da autor jeste u stvari u ovom trenutku jedna vrsta usamljenika u apokalipsi, koji mora da kriče – AAAAA... Može da se živi drugačije.